

Chozrasčot aneb Vykořisťování člověka člověkem

JAROSLAV SUK

„Anekdota“ v Dikobrazu na počátku 50. let. Nastává doba, kdy bude všechno všech.

Foto: ANM

BOHATÍ A CHUDÍ

Řešení ekonomických potíží kapitalismu bylo v podstatě podnětem k celému komunistickému hnutí. Marxismus stojí a padá s pohledem na svět jako na svět ekonomiky, kde lidé jsou součástí výroby a účastní

se výrobního procesu coby pracovní síly. Jsou vykořisťováni tím, že nadhodnotu z jejich pracovních výsledků si přivlastňuje kapitalista. V *Kapitálu* popsali Marx s Engelsem, jak je tento systém nespravedlivý a krutý. Kapitalistický řád trpí pe-

riodickými krizemi, nezaměstnaností, výkyvy měny, převážně inflacními, a vede jen k dalšímu zbídačování chudých a bohatnutí bohatých. V jazyce, kterým se tu zabýváme především, zde náhle přechází slovník komunistického hnutí od suchopárné analýzy hospodářství a společnosti, dokládané čísly a fakty, k emotivním metaforám a přirovnáním. Barvitost literárních prostředků vylučuje ekonomickou diskusi a hledání cest ekonomických a sociálních ozdravení. Dělník pracuje, dře, lopotí se ve dne v noci, otročí a odevzdává výsledky své práce. Zlý kapitalista tyje a saje krev, tlustý továrník vydírá, ožebračuje a vykořisťuje, a ještě si užívá. Synonymem kapitalismu byli žebráci, nezaměstnaní, slumy, úpadek, rozklad a hniloba vedle fabrikantů, kulaků, velkostatkářů, boháčů a hráčů na burze.

RADIKÁLNÍ ŘEŠENÍ

Od Pařížské komuny až po korejské, kubánské a jiné přechodné socialismy (protože konečným cílem byl komunismus) se nastolovala centrální kontrola, shora diktované ceny, zestátnovaly se podniky a zavádělo centrální plánování. Takový systém pak netrpěl periodickými krizemi a ceny byly víceméně stálé. Jeho úpadek byl pomalý, ale jistý, zřetelně vystával zejména v porovnání se světem socialismem nedotčeným. Socialismus přinášel zdánlivě jistoty a výhody, kterým se říkalo vymože-

V Sovětském svazu, kdysi „obilnici“ Evropy, vedlo plánované hospodářství a kolektivizace zemědělství k hladomorům. V Československu se „pouze“ podařilo zlikvidovat prosperující oblast ekonomiky. Na obrázku je výjev s názvem *Společný výmlat*, který roku 1956 namaloval Jiří Hruška.

Foto: repro *Dějiny českého výtvarného umění*

nosti neboli výdobytky socialismu. Každý režim si do tohoto pojmu vkládal své, takže např. v Číně nebo ve Vietnamu v podstatě žádný systém sociálních vyrovnávání a příspěvků neexistuje, kdežto u nás k tomu patřilo například zdravotnictví zdarma (jako leckde v tzv. kapitalistických zemích, mimochodem). Jednotčím rysem tohoto dirigistického systému je nadvláda komunistické strany a centrální kontrola všeho, mj. ekonomiky. Rovností pak všeobecná chudoba, jež ovšem byla provázána výsadami těch nejrovnoprávnějších.

Toto schéma lid jednoduše vykládal úslovím: V kapitalismu je vykořisťován člověk člověkem, kdežto v socialismu je tomu naopak.

PROMĚNY KAPITALISMU

Kapitalismus ovšem prošel od situace 19. století, kterou Marx zachytil a z níž se snažil najít cestu v revolučním řešení, mnoha peripetiami a různými pokusy o vylepšení. Tyto pokusy nebyly zcela účinné, ale přesto se v kapitalismu žije podstatně

lépe než před oněmi 160 lety. Především vznikla oproti předpovědím početná střední třída, našly se záchranné sítě otupující „ostří třídního boje“ a našly regulátory proti živelnosti trhu. Vedle čistě ekonomických pohledů nastoupily zejména od 60. a 70. let minulého století i etické a lidské aspekty rovnosti práv a důležitosti ochrany životního prostředí. Zde do velké míry zapůsobila kritika zleva a konstruktivní opatření reformistického křídla socialistického hnutí.

Každopádně zde výkyvy tempa vývoje sledují stoupající křivku se stálými inovacemi výrobků, uváděním nových produktů, tlakem na růst spotřeby a hospodářský růst vůbec. Tenhle úspěšný ekonomický motor nemusí být ovšem dobrý pro přírodu a člověka jako takového, ovšem to už je jiná otázka.

AUTO BEZ MOTORU

Socialistická ekonomika se ukázala jako slabší. Především zde chyběl motor pohánějící vývoj, jímž je v tržním hospodářství hlavně snaha

o maximální zisk, která sama o sobě vede k inovaci, efektivitě, iniciativě – a to tak velké, že je třeba ji usměrňovat nebo i brzdit. V dirigistickém hospodářství se objevily fenomény jako nedostatkové zboží, zmetky, fluktuace (pohyb na pracovním trhu byl chápán jako jev negativní, fluktuant byl něco jako příživník a patřil do lochu), nadzásoby, fronty, frontové bojovnice, podpultové zboží, melouch, melouchář, záhumenek, rozkrádání majetku v socialistickém vlastnictví. Veškerý *raison d'être* plánování se vypařil, zbyly jen chyby v plánu, kdy se vyrábělo zboží, které nikdo nechtěl, a nebylo zboží, po kterém byla poptávka. Socialistický plánovač musel tuhle živelnost poptávky nenávidět. Ta se nadiktovat nedala. Prostě toaletní papír lidé potřebovali, a když nebyl, bylo jasné, kdo za to může. Prázdný prostor, který socialistická ekonomika zvládnout nedokázala, zejména v oblasti služeb, zaplnila šedá vrstva náhradní ekonomiky. Řemeslníci pracovali hlavně po práci a vedle práce, soukromě, načerno, na melouchách. V zaměstnání budovali socialismus, ale na melouchu opravdu pracovali. Ráno si ženy v domácnosti a důchodkyně musely pořádně přivstat, aby zaujaly místo ve frontě, která třeba před masnou narostla na mnoho desítek metrů. Tyhle frontové bojovnice měly řadu svých zákazníků, pro které vystávaly frontu a nosily jim zboží, případně jim prodavačka schovávala zboží pod pultem. Fungoval systém služeb za protislužby neboli já na bráchu, brácha na mě.

MASO BUDE, SOUDRUZI

Netržní centralistické hospodářství se pak představovalo prázdnými pulty prodejen, metry a metry regálů nebo celými patry obchodního domu s jedním druhem nezajímavého zboží, dlouhatánskými frontami před krámy... Antonín Novotný musel na Prvního máje začátkem 60. let chlácholit davy prostým *Maso bude, soudruzi!* Všechny ty patálie jsou zachy-

ceny v řadě dobových anekdot. Například:

V době nedostatku toaletního papíru jede pán s trakařem plným toaletního papíru. *Kde jste to koupil, sousede?* – *Nekoupil, jedu z čistírny.*

V obchodě: *Máte mlíko?* – *To jste tady špatně, tady nemáme maso, mlíko nemaj naproti.*

Generální tajemník se ptá předsedy vlády: *Kolik máme vepřového?* – *Stáčíte na šest týdnů.* – *A hovězího?* – *Na tři týdny.* – *To počítáte celou zemi?* – *Ne, já mluvím jen o nás.*

A taky se říkalo, že pokud socialismus zvítězí na Saahaře, nastane tam nedostatek písku. Toto pravidlo se dnes potvrzuje ve Venezuele, která poprvé v historii musí dovážet kávu.

VYVRÁCENÝ POKUS

Na Západě existovala celá věda, která zkoumala záhady uvnitř politbyra, mechanismy rozhodování, ekonomiku a sociální otázky Sovětského svazu a satelitních zemí. Tito odborníci působili v řadě vládních organizací a též na vysokých školách. Nás disidenty občas pozvali, aby si vyslechli názory sice nevědecké, ale zajímavé. Jedna z teorií kremlogů, jak se těmto badatelům také říkalo, přisuzovala ekonomickým potížím záměr: jako se šelmám v cirkusu dávají k usazení úzké stoličky, aby musely dávat pozor, jak se na nich udržet, a tudíž neohrožovaly krotitele, stejně tak vládcí v komunistických diktaturách dbali na nedostatek zboží, aby si lidé hleděli všednodenních starostí a nestarali se o politiku. Připomíná to argument komunistické propagandy, že veškerá pop-music byla vymyšlena s cílem odlákat lidi od politiky.

Ve skutečnosti tu samozřejmě žádný záměr nebyl, snad jen v preferenci těžkého průmyslu pro zajištění ostatní výroby, zejména vojenské. Ekonomika byla prostě bolehlavem, který sice byl důležitý, ale zase nenejpřednější. První byla moc a intriky kolem ní. Přitom to byly právě důsledky systému plánované-

Megalomanie a pohrdání zájmy a potřebami jedince, dva ze stavebních kamenů socialistického hospodářství. Na obrázku je stavba Slapské přehrady, jak ji roku 1958 zachytil František Bílek.

Foto: repro Dějiny českého výtvarného umění

ho hospodářství, co způsobilo pád této moci. V tržní ekonomice se samozřejmě plánuje mnohem víc a mnohem přesněji, a navíc tu je silná motivace ziskem, nutící neustále inovovat a zdokonalovat. Proto je také racionálnější a efektivnější. Silnější hospodářský systém zvítězí, to ostatně říkal i Marx. Abychom se vrátili k článku o vědeckém komunismu z minulého čísla, vědecká metoda se vyznačuje schopností nastolovat hypotézy a tyto potvrzovat nebo zavrhnout cestou ověřitelných pokusů. Dalo by se říct, že ona vymyšlená forma ekonomiky byla vědeckými pokusy vyvrácena. Škoda že ten experiment dělali na lidech.

VLÁDLA NEVLÍDNOST

A co to byl chozrasčot? Z newspeaku rozloženo *chozjajstvennyj rasčot* ne-

boli hospodářský rozpočet. Jeden z pozdějších pokusů zavést tržní aspekty do netržního hospodářství. Chruščov tehdy učinil převratný objev, že když se budou pořádně počítat výdaje a náklady proti příjmům, najednou se nebude prodělavat! Od NEPu až po perestrojku šlo stále o totéž: mělo se počítat, kalkulovat, plánovat podle skutečnosti. Chyba byla ale někde jinde. Celý systém byl založen na lži, na nerentabilitě, neměl jiný motor vývoje než donucení, jedinou jeho tvořivou silou byla snaha se ulít, zašít, obejít systém, nebýt viděn, mazat med kolem huby, zdravít u vrbiček, nějak se vyhlát a zároveň donášet a udávat, prostě nějak přežít a vyžít. Na zákazníky se muselo drze, v podstatě jen obtěžovali a dožadovali se něčeho, co nebylo. Lidi všeobecně zhrubli. Se zbytky té mentality se potýkáme dodnes. pd